

A CSERHALMI ÜTKÖZET 1070-ben

É S

HELYE, KÖRÜLMÉNYEIKKEL.

Őseink 1070-ben győzedelmet vívtak ki fegyvereikkel a Kúnokon. Fényes volt az, sőt egyike a legfényesebbeknek, melyeket magyar hadak ellenségeiken hajdan nyertek. Nemzeti költészetünk meg is hozta számára méltánylása illő áldozatát Vörösmarty által, ki már ifju korában épost irt dicsőítésére ¹⁾, de a hazai történetészet mind eddig nem méltatta elég figyelemre. Még az sincs alaposan megvizsgálva s bemutatva, Magyarország területén történt-e ezen diadal vagy Erdélyén, s foglalhat-e helyt az erdélyi történetek sorában vagy sem.

Azonban midőn később-kori történetiróinkat általában mulasztással láttatom vádolni, énmagam nem mulasztom el részökre megjegyezni, mikép mentségökre szolgálhat ez, hogy régi évkönyveink, melyek ezen történetre nézve kútfőül veendő, földirati tekintetben nagyon hiányosak és homályosak. Szerintök a kúnok 1070-ben betörték Magyarországra; ott raboltak, pusztítottak s viszsztatértökbbe teljesen megverettek. De honnan jöttek, melyik utvonalon jutottak Magyarországra s hol történt megveretésök: mind ezen s több más körülményekről historiai kútfőink vagy hallgatnak, vagy csak némi ujjmutatás gyanánt vehető adatokat nyújtanak, melyeknek nyomán az eseményt színterével együtt kiégszítve rajzolni nem egy nehézséggel járó feladat volt.

Fő történeti kútfőnk ugyanis itt az 1358 körül készített krónika, mely névtelen írója által hazai régibb krónikákból szerkesztetett össze; s mivel egy példánya pergameyre irva s képekkel díszítve a bécsi császári könyvtárban maradt fenn, bécsi képes krónikának neveztetik, de közönségesen Turoczy neve alatt ismeretes, ennek későbbben dolgozott és sajtó útján többször világ elébe boesátott krónikájába át levén iktatva. S ezen krónika az 1070-ik évi magyar kún ütközet helyének egy hegyet mond, mely a körülötte lakók által Kyrieleisnek neveztetett ²⁾.

¹⁾ Vörösmarty saját vallomása szerint 1800-ban december 1-ső napján született. „Cserhalom“ című éposza az 1826-ik évi Aurorában jelent meg először; azt tehát legfennebb 25 éves korában írta. Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860 40, 210 l.

²⁾ „Est — ascensus gravissimus montis illius, qui ab incolis vocatus Kyrieleis“ Johannis de Thuroczy Chronica Hungarorum II. rész 49 Fej. Schwandtnernél Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. I. köt. 116. l.

Mást állít az olasz nemzetbeli Bonfini. Ő Hunyady Mátyás és II. Ulászló királyaink pártfogása alatt a kún és magyar nemzeti történeteket írván, azok sorában a magyarok és kúnok közt 1070-ben folyt ütközetet is beszéli; de szerinte annak helye Cserhalom (Cserhalom) nevezetű hely ¹⁾. S felötlő, mikép noha mind ő mind Thuróczi Mátyás király uralkodása alatt és Magyarországon élt; mégis ugyanazon ütközet helyét egyik egy másik másként nevezi, s valamint Thuróczi mit sem látszik vagy akar tudni a Cserhalom nevezetről, éppen úgy nem Bonfini a Kyrieleisről.

Azt sem említi egyik is, magyarországi hegy-é vagy erdélyi e Kyrieleis és Cserhalom; csak a történet folyama mutatja mind két író előadása szerint Erdélyben fekvőnek mind ezt mind amazt ²⁾.

Thuróczi s Bonfinitól egészen eltér Székely István, XVI-ik században „e világ jeles dolgáról“ írt Krónikájában állítván: a kúnok Máramaroson át törtek Magyarországra, s a máramarosi hegyeknél verettek meg ³⁾. Tehát nem Erdélyben, mint Thuróczi s Bonfini állítani láttatnak.

Ily nem csak különbözők hanem ellenkezők is levén régi történetíróink előadásai a magyarok 1070-ben kúnok ellen vitt csatájának csupán helyére vonatkozólag is; újabb időben némelyik történész, s pedig a legjelesbek közül, csak az ütközet felemlítésére szorítkozik, s helyét hallgatással mellőzte, jelölül annak hogy íranta bizonytalanságban volt. Így Palma ⁴⁾, s még Pray is ⁵⁾.

Ők azonban magyarországiak valának; s miután Thuróczi Kyrieleis hegye s Bonfini Cserhalma Erdélyben keresendő: annak holfektét kinyomozni s jelölni inkább erdélyi történetíróink feladata volt volna. S mit tettek e tekintetben magok jelesbjeink? Benkő József szólt az Erdélyben pusztított kúnok legyőztetéséről Salamon király idejében; de a harez helyét szóba sem hozta ⁶⁾. Schuller Károly már határozottan kimondta ugyan, miképp a Thuróczi féle krónikában felemlített Kyrieleis a mai Kerlés; azonban azon meggyőződése helyességének mutogatásába nem bocsátkozott ⁷⁾.

Mind azok után, úgy hiszem: a cserhalmi ütközetnek egy külön czikkelyt szentelni; azt menyynyire töredékes adatok nyomán lehetséges körülményeivel együtt rajzolni, s egyzersmind magát az ütközet helyét is biztos okoknál és jeleknél fogva meghatározni, s kimutatni nem felesleges törekvés. A XI-ik század Erdély népei életében egyik legnevezetesebb és legfontosabb korszak. Történeteinek nyomozásával és felderítésével mostanig még is alig foglalkoztunk; mind az mit azokból felmutathatunk, több tekintetben nagy,

¹⁾ „Montem accolae Cher-helem appellant.“ Ant. Bonfinii Historia Pannonica. Coloniae Agrippinae 1690, 144. l. — Hogy a Cherhelem alatt Cser-halom értendő, mutatja a Bonfini által rája vonatkozólag latinul használt „mons,“ hegy=halom.

²⁾ Kézai Simon Erdélybe helyzi ugyan a Kyrieleis hegyet, írván: „Istius (Ladislai regis)-temporibus in Septem Castris in monte, qui Kyrieleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi spoliata Hungaria fugientes conjunguntur, et per eundem Lalislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut necunus exipsis fertur remansisse.“ Simonis de Keza, de originibus et Gestis Hungarorum, Libri duo. Ed. Podradetzky. Budae 1833, 65, 66. l. De ő a Kyrieleis hegyen történt győzedelmet László király uralkodása idejébe tevén, s ez általa itt legyőzötteket besenyőknek állítván, látható: miképp ez esetről az egészről csak zavaros tudomása volt, s annál fogva idézett szavaiból biztos következtetést vonni nem lehet.

³⁾ Székely István magyar krónikája, kivonva világ krónikájából. Lásd: Ujabb Nemzeti könyvtár. III-dik folyam, 3-ik füzet, Pest, 1854. 20. l.

⁴⁾ Car. Franc. Palma, Notitia rerum Hungaricarum. Edit 3-ia Pestino Budae et Cassoviae 1785. I. köt. 356. l.

⁵⁾ Georg Pray, Historia Rerum Hungaricarum Budae 1801 I. köt. 69. l.

⁶⁾ Jos. Benkő, Transilvania. Vindobonae, 1778 I. köt. 150. l.

⁷⁾ „Kyrieleis (bei Bonfin Cherhelem) ist wohl das heutige Kerlés im Dobokaer Comitete, darauf führt auch die urbs Doboka des Thurocz.“ I. K. Schuller, Umriss und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen. Hermannstadt 1840. I. füz. 54. l.

becsü adalék hazai históriánkhoz, annál inkább tehát az oly történet, mely akkori őseiket mint ez ország urait, fényben tünteti világ eleibe.

I.

A beütött kúnok dulongási utvonala Erdélyben és Magyarországon. — A magyar had álláspontja Doboka váránál.

Magyarok és kúnok levén jelen értekezésben fő szereplők, mindenek előtt látnunk kell: hol találjuk ezeket azon időben, melyben amazokkal uj hazájokban ellenséges érintkezésbe jöttek.

Midőn a magyarok napkeletről jöve IX-ik század végén Magyarországon és Erdélyben hazát foglaltak magok és utódaik számára: ugyan akkor egy más hasonlóan kelet felől érkezett nép — mely a byzanci történetiroknál pacsinák vagy pacinacita, s a magyaroknál jobbadán besenyő néven emlegettetik — a mostani Bukovina, Bessarabia s Oláhországban települt meg; honnan a vele szomszédos főképp Dunán túl feküdt kelet-római tartományokba gyakran beütéseket tett ¹⁾. Menynyi rablást, rombolást és öldöklést követhetett el ilyenkor, képzelhetővé teszi csak annak említése, hogy 10^{49/50}-ben egy alkalommal nyolcz száz ezer paczinatzita kelt által a Duna jegén zsákmánylásra indulva ki ²⁾. S kelet Európa szerencsétlenségére éppen ezen idő-tájban járultak hozzájuk keletről a kúnok is ³⁾.

A pacinaciták és kúnok rokon nyelvű népek voltak. Sátrak alatt tenyésznélve állandó lakhelyet általában nem kedveltek, hanem mint érdekeik kívánták változtatva most egy majd más vidéken tartozkodtak; a XI-ik században jelesen oly közel egymáshoz és anynyirá vegyesen egymással, hogy a pacinacita s kún lakta földterület között határvonalokat kijelölni lehetetlen. Zsákmányszerzés levén főtörekvésük: a végett néha együtt, olykor külön, törtek be a szomszéd országokba s úgy tűntek fel ott mint átaljában rettegelt ellenségek.

1070-ben a pacinaciták délszakra menve Thraciát és Macedoniát látták ⁴⁾; a kúnok ellenben ugyan azon évben Erdélyt és Magyarországot tüzték ki zsákmánylások színlé helyéül; s minden e kori körülmény oda mutat, hogy a mai Bukovina felől hazánkba a Beszterce vagy a nagyobb Szamos vize völgyén hatottak be. A Szamos mellékén Dézs felé vonultak, s innen Magyarországra a Meszes hegy felső végénél — az alparét-örmező-zsibói útvonalon, — mentek ki: áttörvén itt az annak oltalmául emelt farekesztőket ⁵⁾. Pusztítás nyomait hagyták magok után kétségen kívül mindenütt hazánk völgyé-

¹⁾ Lásd: Pacinacica ex Scriptoribus Byzantinis. Stritter, Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium et inde magis ad Septemtrionem incolentium, e Scriptoribus Historiae Byzantinae crutae et digestae. Petropoli, 1778. III. köt. 796 és köv. l.

²⁾ Georg. Cedrenus. Ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus. Bonnae, 1839 II. köt. 585. l.

³⁾ Comanica ex Scriptoribus Byzantinis. Stritternél e. h. 959. l.

⁴⁾ Excerpta ex Breviario historico Joannis Seylitzae Curopalatae. Edit. cum Cedreno, e. h. 719. l.

— Stritter, e. h. 838. l.

⁵⁾ „Pagani Cuni a superiori parte portae Meses, ruptis indignibus irruerunt in Hungariam.“ Thuróczi, Chronica Hung. II. rész 49 feje. Schwandtnernél e. h. 116. l.

„Pagani Cuni a superiori parte Mezes ruptis indignibus irruerunt in Hungariam.“ Chronicon Budense. Ed. Podbradszky. Budae 1838. 127. l. — Ezek szerint a kúnok nem az ugynevezett Meszes-kapun (per portam Meszes), hanem a Meszes hegy felső része vagy végénél elvonuló uton, mely alatt csak az alparét-örmező-zsibói érthető, törtek be Magyarországra.

ben, hol jártak; de ezek csak előjelei voltak azoknak, mik túl a Meszesen következtek. Beszárguldozták ott a földet, le Biharvárosig és fel csak nem a máramarosi hegyekig, s irtalmatlanul feldúlták név szerint az egész Nyírséget; számtalan sokaságu mind két nembeli népet és állatot ejtve martalékul.

Magyarország királya ez időben Salamon vala, egy 18 éves ifju; de kinek oldala mellett szükség esetében két oly jeles és korosabb herczeg állott, minőt az Árpád család egyszerre ritkán mutatott fel. — Gejza és László, vitéz fiai a vitéz I. Béla királynak, s mind ketten inkább erényeik mint születési joguknál fogva leendő királyok; és Gejza már most az ország harmad részének, melybe Erdély is beszámítandó, herczeg-ura. Udvari eselszövők gyanút keltegetvén ellenök Salamon szívében, ez féltette ugyan tőlök koronáját s olykor háborgásban élt velök; jelenben még is békében, javára s dicsőségére mind magának mind országának. Tudomására jutván a kúnok beütése, azonnal lovas hadsereget vett fel és személyesen indult ellenek. Jöttek vele Gejza s László herczegek is; de a kúnok nem valának többé a Nyírségben találhatók. Álkeltek volt már a Szamos és Lapos folyók vizein és visszaindultak hazájok felé ¹⁾.

A Lapos és Szamos közti földről, mely a később időkben Kővárvidékének nevezetett területet képezi, természetesen ismét Erdélyen kellett átvonulniok; de mielőtt az ezt attól elválasztó hegyeken át-hatoltak volna, Salamon Erdélyben akart lenni őket megelőzve. Ennél fogva hadát egyenesen Zilah felé huzta; itt a Meszes kapun (a Zilah és Magyar-Egereg közötti úton) átvette, s Doboka váránál megállapodott ²⁾.

A kúnok azonban lassan haladtak. Az utak ó-korszerű állapota, a közbe eső hegyek, rabköteleken huzzott népség, csordáslag hajtott barmok és szokásos szétszárguldozások újabb meg újabb zsákmány után mind késleltették őket, s a magyar csaknem egy

¹⁾ „Pagani Cuni — irruerunt in Hungariam, totamque provinciam Nyr usque ad civitatem Byhor cruditer depraedantes, infinitam multitudinem virorum ac mulierum, caeterorumque animalium secum trahentes per amnem Lapus et fluentia Zamus inopinabiliter transeuntes remeabant.“ Thuróczi II. rész. 49. fejt. 116 l. — Has. Chronicum, Budense 127. l.

Azon kúnoknak, kik Magyarországból Erdély felé visszatértökben a Lapos vizén keltek által, a máramarosi hegyek és Nagy Bánya felől kellett jöniök; honnan következik, hogy pusztításaik csaknem ama hegyekig terjedtek ki.

²⁾ „Rex igitur Salamon et dux Geyza cum fratre suo Ladislao collecto exercitu festinantissime accelerauerunt, per portam Meses transeuntes, priusquam Cuni montes transcenderent, in Urbem Debuka.“ Thuróczi, e. h. 116. l. — „festinantissime accelerarunt, et per portam Mezes transeuntes, priusquam Omnimontes et silvas transcenderent, in Urbe Doboka pene per totam septimanam ibi adventum Paganorum expectarunt.“ Chronicum Budense 127. l. — Krónikáink tisztán megkülönböztetik a Meszes kaput, vagy is az Erdélyből Meszes hegyen Zilahra átvivő régi utat attól, mely e hegy felső végénél Erdélyből Zsibóra megyen, s ezen megkülönböztetésnél fogva határozottan állítják, mikép Salamon és a herczegek hadaikkal a Meszes kapun (per portam Meszes) jöttek által Dobokára. Zilahról vagy más helységről nem tesznek ugyan említést, de hogy a Meszes kapui úton a Zilahra menő s onnan régebben egyenesen M. Egeregire átvivő értendő, más adatoknál fogva kétségtelen. Lásd Anonymi Belae regis Notarii de Gestis Hungarorum Liber. Cap. II. Edit. Endlicher, Viennae 1827. 136, 187. l. — Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae Budae 1829 II. köt. 170. l. — Katona Historia Critica Regum Hungariae Budae 1782 VII. köt. 860. l. — Fejér, Cod. Dipl. Hung. Budae 1830 V. köt. 3. köt. 94. l. és IX. d. 2. köt. 66. l. —

A magyar Egeregéről Zilahra Bréd felé vezető utvonal újabb korbéli. Átkelvén a Szamoson és Laposon a kúnok, legott azon földterületre jutottak, mely később időkben a most már csak romjaiban látható Kő-várról Kővár vidékének nevezetett, hol öszpontosulásukra a Lapos vizétől Kemese faluig nyúló szép térségen kedvező helyet találhattak. Innen pedig Dézsig valóban néhány hegyen kellett átvonulniok, melyek közt nevezetesebbek a néholt még ma is erdős kis-nyíresi és kis-dobokai: ez utóbbi Nagy Ilonda és Sósmező között.

hétig várakoztatták magok után ¹⁾. Mind e mellett a király dobokai elfoglalt állomását oda nem hagyta s ez már magában eléggé mutatja, mikép a magyar hadjárat nagy előre látással megállapított terv szerint intéztetett: teljes felismerésével a körülményeknek, melyek rá eldöntő befolyással lehettek; gondos kiszámításával az eshetőségeknek, mik gátlag közbejöhettek, s illő tekintetbe vételével mind ezeknek mind amazoknak.

A magyar had legközelebbi célja nem lehetett más, mint az ellenséget semmivé tenni s e végett azt a hazából kisiklani nem hagyni. Ily célból pedig Dobokánál alkalmasabb pontot választania s elfoglalva tartania nem lehetett. Az ellenség Dézsnek vala jövő. Itt az egy folyóvá váló két Szamos völgyeinek két felé ágazásához képest két útirányt vehetett ugyan: egyiket a nagyobb másikat a kisebb Szamos terén; de ha ezen vette, úgy a Dobokánál figyelő s onnan néhány óranegyed alatt is leérkezhető magyar haddal — ennek ohajtása szerint — szembe ment. Ha pedig a nagyobb Szamos völgyét választotta, menekülnie ekép sem lehetett; mert mihelyt erre térte tudomására jutott a magyaroknak, ezek utána indulva Dézs felé is beérhették; a Mezőségen át pedig elébe is kerülhettek: itten az út sokkal rövidebb lévén a kanyargó Szamos völgyinél. Ezek mellett a dobokai állomásról minden esetre szemmel tartható volt a zsibói s fedezhető a zilahi útvonal is.

De jelen esetben más nevezetes előnyökkel is bírt Doboka. Erdélynek magyarok által birt földterülete vármegyékre volt osztva a XI-ik században. Mindenik megye középpontját közigazgatási tekintetben egyegy vár képezte. Torda megyét például Torda vára ²⁾, Dobokáét Doboka vára ³⁾. E várakhoz közel és kün a me-

¹⁾ Thuróczi e. h. 116. l. — A Dézs és Nagy-Bánya közti útvonal 1809 óta kezdett jobb karba hozatni. 1823-ban nagyobbbrészt már készen volt; mind a mellett az akkor róla tett hivatalos tudósítás szerint lovas terehordó szekérrel jó időben is két nap alatt lehetett ez utat megtenni. „Mit Pferden bespannte Frachtwägen können diese Strasze bei guter Witterung in 2 Tagen zurücklegen.“ Lásd: Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Wasser-Straszenkarte von Siebenbürgen. Erste Abtheilung Landstraszen 4 r. Nagy-Bányaer Salzstrasze fol. — Nem esuda tehát, ha a kúnok 1070-ben az érintett körülmények között öt hat napig időztek ez úton.

²⁾ Torda váráról már a XI-ik századból oklevéladatot birunk. Gejza ki jelen értekezésben mint herezeg szerepel, 1075-ben királylyá koronáztatván: Bars vármegyében a Garan vize mellett lévő szent Benedek-rendi kolostort alapította ugyanazon év folytában, s annak többi közt azon vám felerészét is oda adományozta, mely neki Erdélyben Torda vár mellett az Aranyos vizén átszállítatni szokott tordai só után járt. „Ultra et sylvam (t. i. Erdélyben) ad castrum, quod átszállítatni szokott tordai só után járt. „Ultra et sylvam (t. i. Erdélyben) ad castrum, quod vocatur Turda, dedi tributum Salinarum in loco, qui dicitur hungarica Aranyos, latine autem aureus, scilicet medietatem regiae partis.“ Fejér, Cod. Dipl. Hung. Budae, 1829. Tom I. köt. 428—429. l. és II. köt. 67—80. l.

³⁾ A tűzes vas próba által eldöntetni határozott és részint el is döntött perügyekről vitt váradi Jegyzőkönyvben az 1216-ik évről Dobokát illetőleg íratik: „Cum Vaiovoda, Comes de Doboka, pervideret exercitum suum, quidam ex jobagionibus ejusdem castrum, nomine Hereboka, perverserunt exercitum suum, quidam ex jobagionibus Sancti Regis nuncupari eum, stetit in ordine jobagionum naturalium, qui scilicet jobagiones Sancti Regis videlicet Vanoy et Bocya, solent. Tunc accesserunt quidam de jobagionibus Sancti Regis videlicet Vanoy et Bocya, et rejecerunt illum de ordine suo dicentes, quod ipse non esset de ordine et gradu jobagionum Sancti Regis, et hoc idem dixerunt Kenerug Hodunogio et Kereu jobagiones. Praenominatus itaque Comes discutiens eos per Pristaldum nomine Bocya de villa Boscu, misit Varadinum ad examen ferri candentis, ubi praefati Vanoy et Bocya se recognoscen-tes coram Pristaldo et Theodoro, qui dixit se vice Kenerug Hodunogionis et Kereu jobagionis venisse, coram Capitulo Varadinensi confessi sunt: jam dictum Hereust injuste de ordine jobagionum Sancti Regis (Stephani) expulisse.“ L. Ritus explorandae veritatis, seu Judicium ferri candentis, quo in dirimendis controversiis Gens Hungara olim utebatur. Bélnél Adparatus ad Historiam Hungariae. Posonii 1735, 255. l. — Ki csak némi ismerettel bír is a régi vármegyék és szerkezetéről, látni fogja, hogy itt Doboka vára úgy áll, mint Doboka vármegye közép és főpontja. Az, hogy az idézetben, s fennebb a 16-ik szám alatti jegyzetben krónikáink városnak=Urbsnak mondaták, nem teszen tulajdonképpen lényeges különbséget. Ezen várak köre természetesen némi

gyékben nagy terjedelmű földek, falvak, melyeknek birtoklása különböző szolgálat és fizetés fejében különböző nép osztályoknak engedtetett által A várak körében és közelében lakók fegyverrel szolgáltak birtokaikért, vár katonák voltak s a vár hadi tisztei közvetlen vezérlete alatt ellenség ellen bármikor és hova kiállani s menni köteleztettek. Mind a várakat mind a hozzájuk tartozott jószágokat királyaink birták mint államfők s jövedelmeik főforrását azok tették míg fennálltak ¹⁾.

Salamon király tehát Dobokán saját várában állomásozott, hol hadát könnyen élelmezhetette, ott mulatása alatt nem csak a Doboka hanem Kolozs és Szolnok megyékbeli várkatonaságot is magához csatolhatta; sőt e megyék nemességének is közelebb lakott részét harcra szólíthatta s hadsergét általa tetemesen növelhetette, mit tenni kétség kívül elsem is mulasztott; miután ellenségnek hazába bűitése esetében, az ellen minden magyar nemes tartozott fegyvert ragadni s csatára kelni ²⁾.

E közben kémeit szorgalmasan jártatta, az ellenségről hirt hozandókat, és elvégre jött egy, az abaujvári születésű Fanciska, jelentve annak közelgését. S valóban közelgett is: de Dézsnél a nagyobb Szamos völgyén indult fel; arról fennebb a Sajóéra tért által, honnan úgy látszik, hogy a Besztercze vize völgyén át szándékozott hazánkba kimenni. Azonban a Sajó terén — a mai Kerlés közelében — még egy éjszakára megállapodott, s itt utolsó álmát aludta.

A király és herezegek miután az ellenség közeledéséről értesültek, haladéknél indultak nyugott hadaikkal Dobokáról; de mielőtt Dézshez jutottak, az elvonult már ott. Siettek tehát nyomain utána, s még az nap éjszakán beérve táborba szálltak közel hozzája.

III.

A cserhalmi ütközet.

A két hadsereg zavargás nélkül töltötte egy más mellett az éjet, de a hasadó hajnal mozgásban találta a magyart. Ez az ellenséget, melyet kersezt, s a pillantatot, melyet várt, jelen lenni látván késedelem nélkül használni kívánta az alkalmat; hanem vezérei, mai napi feladatok fontosságát mélyen érezvén, intézkedéseiket ahhoz képest tették.

A kunoknak vagy győzniök vagy elhullaniok kellett elleneik fegyvere által, mert legyőzetésük esetében azon országban, melyben magok minden irgalom nélkül pusztítottak s raboltak, annak lakosai irgalmára ön személyök irányában nem számíthattak. Fel kellett tehát rólok tenni, hogy kétségbe esőleg fognak vinni, s a kétségbeesés sokszorozni szokta az erőt és néha csodákat visz véghez. Azonban hadvezéreink ezen eshetőséget sem hagyták ki számításaikból, s magok is elvalának határozódva győzni vagy a csatamezőn dicsően esni el. Ezen készségben osztottak velök hadosztályaik is, és viradatkor legelőbb annak adák mindnyáján ünnepélyes tanujelét.

városias alakot és szint öltött magára s innen mondták némelyek városoknak, noha valósággal nem voltak azok. Későbbi időkben néhol csakugyan azok lettek. — Hodor Károly dobokai nemes birtokos és lakos a korunkbeli Doboka ismertetése közben írja: „Hogy itt hajdan erősség volt légyen. arra mutatnak kettős sánczczal kerített várának némely maradványai, melyet a köz lakosok is várnak neveznek.“ Tovább: — „Vára a birtokosok közt (mert a hol hajdan Salamon királynak magyar vért boszúló népe fegyvert köszöri, mert az a hely porba alázott szántható föld) maig sincs felosztva.“ Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése. Kolozsváratt 1837. 616—618. l.

¹⁾ Andreae II. Regis Decretum I. anni 1222. art. 29. — Ejusdem Regis Decretum II. an. 1231. at. 34. Jos. Nic. Kovachich. Sylloge Decretorum comitialium. Pesthini 1818. I. köt. 10. l.

²⁾ Andreae II. Reg. Decret. I. art. 8. Decret. II. art. 16. Kovachich e. h. 6. l.

Péntek nap volt. A Sajó völgyöble, mely az éjen át táborhely szolgált, megható vallásos szertartás színhelyévé változott által. A papok az egész magyar hadseregnek feladták az oltári szentséget.

Most a vezérek — király és herczegek — rendezték hadosztályaikat s megindultak a kúnok ellen.

Osul kúnvezér mind eddig tétlenségben látszott vesztegleni. Ő nem volt fejdeme a kúnoknak hanem csak hadparancsnok; de szerfelett elbizakodott gögös férfiú, ki az esetet, hogy eddigi útjában a magyar földön megtorlásra nem talált, nem a körülményeknek, melyek közt ellenében elegendő haderőt hirtelen összehozni nem lehetett, hanem a töle s kúnjaitól való félelemnek tulajdonítván, e pillanatban is midőn a magyarok hadi mozdulatát látta, ezeket megvető hangon szólt övéihez: Menjenek az ifjak azokra a tehetetlen magyarokra, s vijjanak velők egy játékharczot ¹⁾. Mert dörétségében azt hitte, nem fog magyar találkozni, ki ifjaival komolyan szembe szállani merészeljen, s ezek az egész magyar haddal oly könnyyedén elbánhatnak, mint mikor egymás közt játékból harczt üznek. A kún ifjak mentek is parancsszávára, de midőn közlőrl látták a magyar hadakat, rémülés foglalta el őket s rögtön vissza nyargalva, rettentőknek nyilvánították azokat.

Jelentésöknek döböntő hatást kellett tenni a dölyfös Osulra. Ez azonnal megváltozott; s ki csak imént támadó harczt vélt folytathatni csupán fiataljaival: most sietett önmagát és egész sergét védelmi helyzetbe tenni.

A Sajó balpartján hosszú hegyláncz emelkedik, melyet mögötte két szűk nyílás szakasztván meg egymástól nem meszsze: e nyílások közt és által egy külön hegy alakul lapályos tetővel. Itt most Kerlés nevezetű falu fekszik, de 1070-ben mint látszik cserfás és laktalan volt. S e hegyre vonult Osul a magyarok elől.

Ezek pedig előnyomulva annak aljában foglaltak helyet, Salamon király hadosztályában minden vitéznek vékony biborzászló lobogván feje felett. A bátrabb kúnok akadályozni akarván a magyarok hegyrefelmenetelét, leszállottak annak Sajó felőli homloka közepéig, s mint mikor sűrű záporosó hull a sötét fellegekből, oly sűrűen lövellték ijaikról nyilaikat a királyi s hercegi hadosztályokra alá; de ezek jelesbjei, daczára az omló nyilzápornak, felrohantak hozzájuk s miután sokat elejtettek közülök, a többiek lovaikat saját kézijsaikkal verve törekedtek visszajutni a tetőre.

Az ifju király eleinte mozdulatlanul nézte vitézei viadalát, de korának hevétől aztán elragadtatván dühöngve rohant egynesen a meredek hegynek, s osztályát itt vezette fel mászva inkább — a krónika megjegyzése szerint — mint menve. A kúnok nyila omlott rája is; de fegyverzete és szerencséje megvédte.

Másképp vezényelt Gejza herceg. Ő lépteit nem a pillanat hirtelen sugallata, hanem higgadt megfontolás után szokta volt tenni, s céljaihoz jutásra sohasem azon utat választotta, mely legrövidebbnek látszott, hanem melyet biztosan oda vezetőnek ismert el. Itt is áttekintvén az emelkedő hegy beláthatott oldalait: annak menedékesebb részén indult fel és támadta meg a kúnokat.

S míg a harc viharában Salamon királynak vakmerész bátorsága, Gejzának magasztalandó okossága: az alatt László hercegnek hősi vitézsége lön kitünő. Magas deli termet, bátor szív párosulva nagy eszélylyel, s a közép kor leventéinél divatos fegyvergyakorlottság csatamezőn is ezrek között megkülönböztették Lászlót; meg ez alkalommal is. A hercegi hadosztályban foglalván helyet a legvitézebb kúnok támadták meg őt; de csak önvesztőkre. Legelső összeütközésével csapásai alatt négyen lelték közülök halálukat. Az ötödik hozzája közeledni már nem merészelvén, rája lőtt nyilával tetemesen

¹⁾ „Vadant juvenes super inermes Ungaros et cum eis ludi simile bellum committant.“ Thuróczi e. h. 116. l.; Chronicon Budense 128. l.

megsebzette; de ez is életével lakolt miatta: László halálos bárdcsapással torlotta vissza a nyilsebet.

Tetőre jutván a magyar hadak, élőkön király és herczeg vezéreikkel: itt körül fogták a kúnokat, és iszonyu csata keletkezett. A távolra szolgáló nyilakat közelben használható fegyvernemek: lándzsa, kard, csatabárd váltották fel. Mind a két fél egész elkeseredéssel harczolt és a kúnok egymásra hullottak el. Nemzeti szokásuk levén beretvált fővel járni, már ennél fogva is könnyebben és sűrűbben lehetett azon halálos vágásokat ejteni. S a véres ütközet az ő meggyőzetésök és semmisítésökkel, s magyarok teljes győzedelmével végződött ¹⁾.

Elesett a csatában kétségen kívül Osul kún vezér is, mert megjelenni vagy említeni többé nem látjuk.

Némelyek a kúnok közül szaladással ügyekeztek magokat megmenteni; de mindannyian üldözöt lettek a magyarokban s kevés szabadulhatott meg tőlök.

László herczeg személyesen részt vett ezen üldözök sorában is, és egy oly tettet vitt véghez, melyet a hazai krónika méltónak tartott külön feljegyezni s emlékezetben fennhagyni.

Egy szaladó kún lován ülve háta mögött szép magyar leányt vitt. László meglátván e rablást, már csak azért sem hagyhatta megtörténni, mert a rablott személy nemzetebeli s keresztény volt; de egy agyában megvillant gondolat még nagyobb ingert adott megszabadítására.

Ez időszakban más alkalmas egyének hijányában néha olyanok is vétettek fel papi rendbe, kiknek nejük és gyermekök volt, s a házasság mint papok is folytathatták ²⁾; de ha püspökségre jutottak, nejükkel együtt többé nem élhettek. Ezek szerint léteznek előbbi életszakokból gyermekes római catholicus püspökök is; és László herczeg a pogány kún rablotta magyarleányt hirtelen a váradi püspök leányának gondolta lenni.

Ez oknál fogva még inkább ohajtotta megmenteni s utána rohant. Községesen ismert csataménje a Szög- (Zug-Barna) sebesen vitte őt; de szint oly sebesen a kún a magáé, s ámbár beérte azt, még sem juthatott oly közel hozzája, hogy biztosan elejthette volna a leány sértése nélkül. Egy szerencsés ötlete segített a kényes helyzetben. — Szép hugom! fogd övén a kún s rántsd a földre magaddal ³⁾, kiáltotta mint a kún őt kevéssel megelőzve lóvágatva haladt; s szavai alig hangzottak el: leány és kún földön volt. Lándzsa dőfést irányzott itt a letaszított rablóra; de nem találván, az alkalmat nyert talpra állani, magát védeni s viadal támadt kettőjük közt. A kún bajnokilag védte magát; de a herczeg elvégre oly vágást tett rajta, mely izmát metszette s életének végét vetett.

S a rableány, ki azonban nem volt a püspöké, szabad lett ⁴⁾. Szabad minden, ki rab sorsra jutott vala.

¹⁾ Bonfini szerint „Historia Pannonica e. h. 145. l. a foglyok, még mielőtt a magyarok hegytetőre értek volna, fellázdak, lármát ütöttek s fegyvert ragadván ezeket a felmenetelre biztatták, a kúnokat pedig, hogy a szabadulhatás reményétől is megfoszszák, hátulról megtámadván a magyarok elébe tölték. De ezen esetről régibb krónikáink semmit sem szólnak s az így adva valószínűnek sem látszik. Mert ha tekintetbe nem vétetik is az, hogy a fogoly férfiak alkalmasint nem hagyattak szabadon, s fegyverhez jutniok is legalább egy előre nem könnyen lehetett, már a hegyalakja hihetlenné teszi ez esetet. Mig a magyarok a hegy oldalán harczoltak s fenn a hegy ormán s tetőjén a kúnok: ezeken hátul a foglyok nem is láthatták a magyarokat. Az egész előadásból tehát csak annyit látszik hihetőnek, hogy miután a magyarok tetőre jutva a kúnokat körül fogták s hullatták: itt már a bátrabb, szabadulhatott s fegyvert kaphatott foglyok is segítségükre siettek.

²⁾ Sancti Ladislai regis Decretorum Liber I-mus, 1. és 3. fej.

³⁾ „Soror speciosa, accipe Cunum in cingulo et jacta te in terram.“ Thuróczi e. h. 117. — „et jacta in terram.“ Chronicon Budense 129. l.

⁴⁾ Thuróczi e. h. 117. l. és a Chronicon Budense 129. l. ezen leányról még megjegyzik:

Mi történt az ütközet után Cserhalom és körében, arról krónikáink oly mélyen hallgatnak, mintha azt akarnák általa értésünkre adni, hogy az örömet és hálát, melyet a győzedelmesek és megszabadultak ekkor éreztek s azon érzelmek nyilvánulásait hüven rajzolniok lehetetlen volt. Csak a hadak haza térte s ország közérzületéről tesznek néhány szóval említést. A király — ezek szavaik — és a dicső hercegek megölvén a pogányokat csak nem egyről egyig, és megszabadítván a keresztények mindnyáját: győzedelmi pompával és örvendezéssel tértek vissza honjokba. S nagy vigasság lett az egész Magyarországban és hymnuszokkal magasztalták az Istent, ki nekik e győzedelmet adta ¹⁾.

És — méltán.

Azon dulongás és rablás folytán, melyet a kúnok 1070-ben Erdélyben és Magyarországon huzamosan megtorlatlanul üztek, elvult homályosulva a magyar nemzet harcias szép hirneve, s a magyar királyi korona ragyogó fénye. Mert mit gondolhattak, mit mondhattak benn a hazában és kívül rajta oly nemzetről, melynek keblében, és oly királyról, kinek uralkodása alatt ily merénylet boszúlatlanul történhetik? De miután a megbántott két hazának egy zászló alatt egyesült fiai koronás királyok és királyi családbeli hercegeik által vezéreltetve Cserhalmon elleneiket nem csak teljesen legyőzték, hanem semmivé is tették; ezen győzedelmök fénysugára egészen szétűzte ama homályt; s a magyar nemzeti hirnév és királyi korona fénye a cserhalmi ütközet után ismét oly szépen tünt fel mint az előtt bármikor.

III.

Az Apa- s Bethlen-fiak vérrokonsága. Árokalja; Kendtelke s Kerlés Bethlen-birtokká át változtatása. A cserhalmi ütközet- és Kerlés-fekhelyének ugyanazonsága.

Ha valamely történet elbeszélése alkalmával helyének ismétélése is szükséges: ennek azt rendszerint meg kell előznie; de a cserhalmi ütközet legalább e pillanatban még kivételes esetnek tekinthető. Itt a szintért magából a történet folytatából és körülményeiből kell kiismernünk s megállapítanunk; ezek tehát előre valának bocsátandók, mi meglevén, biztosan léphetni az ütközet hely kimutatásához.

Kerlés, fennebb Kendtelke ²⁾ s még fennebb Árokalja — egymással határos falvak a Sajóvidéken — régen, jelesen nemzeti fejlődelmek időszakában mint a szamosujvári ura-

igen kérte volna László herceget, ne ölje meg a kúnt, hanem bocsássa el; s kérését azzal indokolják, mert tán buja szerelemmel viseltetett az iránt. De ezen indoklás helyességét megczáfolja a leány magaviselete; mert szerelemmel viseltetve a kún iránt, nem rántotta volna ki. — Bonfini szerint pedig e. h. 144. l. az ő idejében némelyek a fennebbi krónikásokkal éppen ellenkezőleg azt beszélték, hogy mialatt László a kúnnal viaskodott, a leány csatabárdot ragadva maga vágta azt föbe. Azonban Bonfini a kún megöletését maga is a herezegnek tulajdonítván, innen látható, miképp annak a leány általi vesztét oly kútfő után említette fel, melynek hitelességét maga sem ismerhette el. —

Doboka vármegyének 1748-ik év őtai pecsétjét szent László királynak ime kúnt elejtő s leányt megszabadító jelenete jellemzi főképpen. A pecsét rajzát kiadta Hodor Károly idézett munkájában.

¹⁾ Thuróczi és Chronicon Budense e. h.

²⁾ Kendtelkét most közönségesen Ken=Kémtelkének mondják és írják; de hibásan; mert eredeti helye neve Kend-telek vagy Kend-telke, mint már III-ik — Kún — László királynak 1279-ik évi következő leveléből kitetszik. „Nos Ladislaus, Dei gratia Rex Hungariae, — significamus — quod Laurentias Banus de Zeurino, filius quondam Laurentii Vayvode — a nobis petitit humiliter supplicando, quod quamdam possessionem suam Kendteluk vocatam, olim ad Comitatum de Doboka pertinentem — vendendi facultatem liberam praeberemus.“ Fejér Codex Diplomaticus Hungariae. Budae 1829. V. dar. 2. köt. 547. l.

dalom tartozandóságai fiscus jószágok voltak, s azon neműek, melyeket a fejedelmek ország beleegyezése nélkül örökösen nem idegeníthettek el ¹⁾. A közelebbről elmúlt század körülményei változást idéztek elő rájuk nézve.

II. Apafi Mihály választott erdélyi fejedelem 1713-ban magtalan elhunván, benne az Apafi család fiágra kihalt, s ősi fekvő jószágait a fiscus birtokba vette; de a Bethlen-fiak vérség és osztályosságnál fogva jogot tartottak azokhoz s maguknak követelték; miután pedig békés úton czéljokhoz nem juthattak, a fiscus ellen pert indítottak. Kimeletele nem lehetett kétséges; mert a Bethlenek és Apafiak elvitázhatlanul egy törzsből sarjadztak ki s származtak le. A Bethlen gróf család levéltára kétségenkívül bőven nyújtott adatokat bizonyításul a perfolytában; azonban a törzs közössége itt néhány azóta napfényre hozatott oklevelekből is kiderül. Dénes erdélyi fő- s Péter alvajda 1364-ik évi Nagy Lajos királyunk idejébeli leveleikben némely Apafiak úgy említetnek mint bethleni nemesek ²⁾. — 1386-ban Bethlen Gergely egy részről, másról pedig Péter és László almakereki nemesek hűszolgálatuk jutalmául új adományozásnál fogva Kis Károly királytól együtt nyerték Encset és Borgót tartozandóságaikkal Doboka vármegyében ³⁾. Zsigmond király 1414-ik évbéli oklevele szerint pedig ezen almakeréki nemesek az Apafiak ⁴⁾. Honnan nyilvános, hogy a Bethlenekkel közös vérségű, s több helyeken ugyanazon jogalapokon közös birtokos Apafiak egyszersmind Almakereket is birták már 1386 előtt. S éppen azt és az említett Encset Alsó- és Felső-Borgót foglalta volt el a fiscus, Ebesfalvával és ennek tartozandóságaival, melyek később jutottak volt az Apafiak birtokába.

Közös vérségi s örökösödési jog alapján tehát mind a törvényes királyi tábla mind a királyi kormánysház Bethleneknek ítélte oda a kihalt Apafiak által fiágon birt ősi jószágokat. Fiscus részéről feljebb vitetett a per az erdélyi udvari Cancellária, mint legfőbb törvényszék elébe; de az uralkodó felség a felperesek keresete jogosságát önmaga is elismervén: e pert a kétfél közös megegyezésével kívánta elenyésztetni. Ennél fogva köztök a királyi kormánysház közbejárultával 1782-ben következő egyezmény jött létre: Almakerek a hozzája tartozó Fejte praediummal Felsőfejér vármegyében, Alsó- és Felső-Borgó valamint az encsi részjószág Doboka vármegyében általadatnak a Bethlenek birtokába; Ebesfalva pedig és a hozzája tartozók a fiscus rendelkezése alatt hagyatnak, minthogy ezek általa már az ebesfalvi (Erzsébet városi) örményeknek adattak volt; helyettök azonban cserében a Bethlen fiak kapják: Doboka vármegyében Árokalja, Kendtelke s Kerlés egész falvakat; Belső-Szolnok vármegyében Csicsó, Pojána s Emberfő falvakat hasonlóan egészen; továbbá ezen utolsó megyebeli rettegi és csicsó-ujfalvi jószágrészeket, melyek mind a fiscust illető birtokokhoz tartoztak; elvégre melléjük még az iklandi és gidástói jószágokat. S mind ez valamint a királyi helybenhagyás által, úgy az ország beleegyezésével is megerősített ⁵⁾.

¹⁾ Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum. Ex articulis ab anno 1540 usque 1653 conclusis compilatae. Part. II. tit. 8. art. 1. — Transumptum Tabulare ddto 26 Maji 1840 Authentici Regestri purarum Fiscalitatum Transilvaniae anno 1650. Pag. 13. 14.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hung. Budae 1834. IX. d. III. köt. 460. l.

³⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hung. Budae 1834. X. dar. I. köt. 273. l.

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hung. Budae 1843. X. dar. VIII. köt. 551. l.

⁵⁾ Az erdélyi Rendeknek 1790-ik esztendőben karácson havának 11-ik napjára Kolozsvárra hirdettetett és több következő napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végeztéseknek és foglalatosságoknak Jegyzőkönyve. Kolozsvárott 1791 Jor. 197, 476, 531, 589, 607, 610. l. Az erdélyi Nagyfejedelemség 1809-ik esztendőről 1810-ikre által nyújtatott — és Kolozsvár városában folytatva tartatott országos gyűlésének Jegyzőkönyve. Kolozsvár 1811 Jor. 320—322, 619, 621. l.

S ha már a fennebbieket csak futólagosan tekintjük, úgy tetszik minden maga rendjén folyt le; de ha kevésbé mélyebben pillantunk az érdeklött történetek folyamába: lehetetlen az emberi sorsnak itt is mutatkozó csodálatos forgandóságán nem bámulnunk. Im Apafi Mihály — az I-ső, — miután krimi tatár rabságából honába visszatért, ebesfalvi kastélyában magányban élve napjait, bármiről gondolkodott inkább mint fejdelemségre jutásról; s éppen onnan 1661-ben az események véletlen szövődésénél fogva fejedelmi székre vitetett ¹⁾; s az alatta eleve ingadozott szék később állapotást nyervén, azt nem csak magának megtartani, hanem maradékinak is biztosítani kívánta, és gyermek fiát mint II-ik Apafit 1681-ben előre fejdelemnek választatta. Daczára atyai ily gondoskodásának saját halála után országa nem fiának hanem azon ausztriai uralkodó háznak jutott uralma alá, melytől ő maga némely pillanatokban még a magyar királyi koronát is elvehetni vélte ²⁾; s családi ebesfalvi kastélyába melyből fejedelmi székre emeltetett, azon örmények ültek bé mint birtokosok, kiknek mint Moldovából jövők- és állandó hont keresőknek ő adott vala engedelmet bételepülni e honba.

Árokalja, Kendtelke és Kerlés a gróf Bethlen család örökös tulajdonává válván, az elsőbe s utósóba majd oly két tagja tette át lakását, kik a csinosítást és szépítést birtokaikon szenvedélylyel üzték: Árokaljára Bethlen János gróf 1790 és 1791-ben Udvartehelyszék főkirálybírája, ki 1812-ben elhalván árokaljai kertje fenyőlombjai alatt nyugszik sírjában. Kerlésre a most is élő de aggkorú Bethlen Lajos gróf.

Árokalján 1803-ban az égés 67 házat elhamvasztván, s földes ura, az említett Bethlen János gróf e tüzelemi pusztítást falva érdekében felhasználván: az utcákat egyenes vonalak kijelölésével és megállapításával rendezte; a jobbágytelkeket szabályozta, csinos házakat épített és építtetett s akkép a falunak diszes külső alakot adott.

Ugyan ezen 1803-ik évben vette Bethlen Lajos gróf birtokába Kerlést; s míg annak csak Mezőség felé fekvő részét látta, elszomorította a gondolat, mit miveljen a kietlennek látszott helylyel; de midőn a falut mint földes ura bejárva a hegyormóig jutott, hol a szép Sajó völgy előtte feltárult: elragadtatott örömben, elébe tükrözvén képzelődése, mivé lehetend idővel átvarázsolni e hegyet és körét ³⁾.

A Sajó belparti hegy-lánczot, mint már fennebb mondva van, Kerlésen feljül és alúl egyegy keskeny nyílás szakítja meg, melyeknél fogva közben külön hegy alakul ⁴⁾. Ennek fennlapályán és Mezőség felé kanyarulásán feküdt 1803-ban Kerlés, részint szász részint oláh lakosokkal. Gróf Bethlen Lajos, az ifju földes ur egészen megváltoztatta. Az említett hegynyílások közül a felső egy völgygyel találkozik össze bent; s a gróf ide szállította le szász jobbágyait sorban építvén mindnyájának házat. Tőlük nyugatra s elkü-

¹⁾ Joan. Bethlen Rerum Transylvanicarum Libri Quatuor. 12. 1663. 246. l.

²⁾ Cserei Mihály Historiája. Pest 1852. 125. 129. l. Az újabb nemzeti könyvtárban.

³⁾ Én — e sorok írója — 1860-ik évi augusztus 19-ik napján voltam Kerlésen gróf Bethlen Lajos urnál. Jártam ugyan máskor is ott, de a tisztelt gróf távollétében. Most éppen az előtti napon kelt volt fel betegségéből, mindazáltal nem csak a szobaiban létező nevezetességeket, hanem kertje hegyen fekvő részének emlékezetesebb pontjait is önmaga mutogatta meg felvilágosításaival kísérvé. Agg korát, mely vállára lobogó hajszálait egészen megfejtette, s gyengültségét tekintve mindenképpen kértem szobájában maradásra; de hasztalan. Karomba fogódzva velem jött a kertbe, s így együtt lassan lépdelve s meg meg állva beszélte hogyan találta Kerlést, midőn azt részére anyja átadván 1803-ban itt megjelent, s mint tette azóta azzá, ami 1848 előtt volt és ami most.

⁴⁾ Kőváry László, Erdély földje Ritkaságai. Kolozsvártt 1853, 244 l. Irja: „Cserhalom — lassan emelkedik ki a völgyből, míg végre két magas hegy-csúcsban végződik, melyek egyike László hegyének nevezetik, s régebben még bucsujárással is tiszteltetett.“ — De ezen leírás hibás. Cserhalom nem végződik két hegy-csúcsban, s még kevésbé olyanban, mely László hegyének neveztetnék. László hegye létezik; de azzal semmi összeköttetésben sincs Cserhalom: mert ez a Sajó balpartján fekszik, szent László hegye pedig ezen folyam jobb parti részén; mint alább bővebben fogjuk látni.

lönítve rendezte az oláhok lakhelyeit is, és eképen a hegy fennsíkja, annak Sajó felőli oldala s alatt a tér a folyó mellett udvarteleknek maradt. A tetőn itt ott állott paraszt házak elmozdítottak; gyümölcs- és más féle fák kivágattak. Csak egy fa hagyatott meg emlékezetül és az ágostai hitvallást követő szászok kisszerű temploma, melyek most is fenn vannak.

S kezdődött az építkezés, meg a hegynek és körének fenn és alatt kertté alakítása s változtatása. És a tulajdonos gróf nemes szenvedélye, művelt izlése nagyszerű pénz- és munkaáldozata ¹⁾ évtizedek folytában oly kertet hozott itt létre, mely olasz modorú uri lakkal a főtetőn, 1848 előtt egyike volt a hazai legszebb és leghíresebb kerteknek; s kapcsolatban a Sajó völgygel alkalmasint páratlan e honban. Természet, történelem és mesterség testvériesen egyesülve nyújtották itt a szépet, emlékeztetést és nevezet. S hol a pont Erdélyben, mely együtt ennyit és ilyent nyújtott?

Az 1848 és 1849-ik évi forradalom vandalságot követett el itt is. Rombolt, pusztított. Nagy méltatlanságokat szenvedvén a gróf önmagais távozott innen és évekig nem tért vissza, s szándéka volt keserű emlékezések miatt vissza sem térni. Pár év óta mégis kerlési egykori lakában és kertében él. Ez alatt sok javítást tétetett, s lakhelye jelenben is egyik az erdélyi legérdekesebbek közül.

Házából kertjébe léphetni. Onnan néhány lépéssel a hegyormóhoz, honnan meglepő a kilátás. Sehol sem oly tágas és kies a Sajó völgy mint Kerléssel átellenben. S itt körben az erdők osztorozta hegyek, alatt a termékeny rónaság, a kanyarogva hömpölygő Sajó, s partjain innen és túl a falvak együtt oly képet tüntetnek a néző szeme eleibe, melynek szemlélésében nem lehet örömet nem lelnie. S hahogy nem csak a természet szépségeiben szeret gyönyörködni, hanem azokban is, melyeket emberi ész és kéz állított elő, s megindul a kertben: ennek részletei látásában ismét újabb meg újabb gyönyört találhatja fel.

Kell-e mind ezek után mondanom, hogy Kerlés külalakja s felszíne most koránt sem az mi Thuróczi és Bonfini idejében, és még kevésbbé az, mi 1070-ben volt? Időviszontagságok, emberi kísérletek nyolcz századnak, kiváltképpen pedig a mi századunknak folytában tetemes változásokat idéztek elő rajta; mind azok mellett ez időben is oly jelenségekkel bir, melyek fenn hirdetik, hogy ez az emlékezetes Kirieleis hegy avagy Cserhalom.

Lássuk rendre.

A Magyarországról Kövár vidékén által Erdélyben visszatért kúnok Dézstől fogva a nagyobb szamos völgyén fel folytatták útjokat. Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy más irányt véve találkozniok kellett volna a Dobokáról ellenők megindult magyarokkal, mi nem történt. A hegyet, melyen legyőzettek, egyik régi írónk Kyrieleisnek, másik Cserhalomnak nevezi; s az csak ime nevezeteket tekintve is nem lehetett más mint azon hegy, melyen ma Kerlés fekszik: mert e falunak, melyet részint szászok laknak, német neve maiglan Kyrieleison, Kyrieleis ²⁾. Ily nevezetű más hegy pedig Er-

¹⁾ Az 1810-ben elhalt báró Vesselényi Miklós látogatást tön egykor Kerlésen Bethlen Lajos grófnál. Megjárták fenn a kertet, mely nem állott még egészen készen: „Ha lejáró út volna, itt meg nézném alatt is.” szolt egy helyen a báró. De az kijelölve sem vala. Azonban következő éjjel elkészült az egész út, melyen ma is le s feljárnak az oldalon, és más nap le vezette rajta a gróf báró Vesselényit. Ez ön maga is vívén véghez bámulatos dolgokat, szokva volt azokhoz; mindazáltal nem kissé bámult az új kerti út rövid idő alatt létre hozásán.

²⁾ Az 1780-ik évre szolt és báró Bruckenthal Samuel országhelytartónak s királyi kormányshelytartónak ajánlott Calendarium mellé csatolva kiadatván az erdélyi városok és falvak magyar, latin, német és oláh névsora is, ebben Doboka vármegyéből említettik: Kendtelke (így). Kerlés germanice Kyrin Eleiszen. Lásd. Calendarium Titulare et Historicum magni principatus Transilvaniae, eidemque adnexarum partium. Pro anno 1780. Cibinii 1780. 8. 91. l. — A szász „Kyrgilesz”-nek mondja. — Az Erdélyt

dély egész éjszaki részében nincs. Ehhez járul, hogy Kerlés a honjokba vissza ügykező kúnoknak éppen utjok vonalába esett.

A Cserhalom nevezet hasonlóképen Kerléshez utasít. A Sajó balparti hegylánc tudniillik Árokaljától le Kerlésig és ettől Sárvárig jelenben is cserfákkal és cserbokrok-kal van borítva. S miután a hegy, melyen Kerlés fekszik, e hegyvonal alkatrészét képezi: természeti okoknál fogva ennek is egykor cserfákkal és bokrokkal kellett bénőve lennie, s csak később időkben, midőn oda fel települt, azoktól kiirtás által megfosztatnia. Honnan úgy látszik hogy e hegy természetes őse neve cserfáiról valóban Cserhalom volt, s a Kyrieleist később kapta, mikor már keresztények laktak rajta s körülötte.

A magyar lovas hadnak Doboka várától egy napon akár Dézsen akár Mezőségen által a Kerlés mellett tanyázó kúnokhoz érkezése nem kevésbbé fontos tanúság Kerlésnek a Kirieleis hegygyel ugyanazonságáról. A távolság az említett egyik ponttól másinak a Kirieleis hegygyel ugyanazonságáról. A távolság az említett egyik ponttól másinak nem oly nagy, melyen egy nap lefolyta alatt át nem lehetett volna haladnia; s elég arra, hogy az éjjel történt ide érkezést is teljes hitelt érdemlő jelenetnek találjuk; kivált ha felteszszük, hogy a magyar vezérek szánt szándékkal jöttek meg éjszakán: hadaik számát és készületét más napig az éji sötétség által leplezni kívánván elleneik előtt.

S ha tovább a két ellenfél krónikáinkban felemlített csata előtti és alatti mozgalmait vesszszük tekintetbe: azokat is az itt feltűnedező jelenségekkel tökéletesen egyező-knek fogjuk találni.

Kerlés két oldalánál az emlegetett két hegynyílás mindenikén egy egy út viszen fel közvetlen ezen faluban. A felső lekenczei útnak is mondatik, minthogy Kerlésen által Lekenczére vezet. Az alsó Sárvár felől jöven, sárvári utnak neveztetik. Léteztek-e itt 1070-ben útvonalak vagy nem, az mindegy. A nyílásoknak mint természet műveinek akkori léte kétség alá nem jöhet. Ezeken tehát Oszul kún vezér a Sajó völgyéről könnyen el-bévonulhatott a közelgő magyar had elől, s e hegy hátulsó lankás oldalán tetejére elé kerelkedhetett; egyszersmind a nyílásokat mint szorulatokat könnyen védhette a magyarok ellen; miknél fogva ezeknek természetesen a hegy aljában kellett s lehetett állást foglalniok.

Ennek homlokoldala a lekenczei út felől jelenleg egyenesen emelkedő sziklás, melyet ha XI-ik században is ily állapotban képzelünk: a felmenetelről itt szó sem lehetett. De a sziklát akkor földborithatta, mely időfolytában leomladozott; sőt hogy valósággal az is borította, mutatja a szikla színe is, melyen századok barnító hatásai s nyomai nem vehetők észre. Azonban volt legyen bármilyen e ponton a hegy alakja: innen tovább nyugat irányban oldala oly meredekségben mutatkozik, mi szerint ha Salamon király felhatolását ide gondoljuk, azt a krónika leírásával¹⁾ teljesen egyezőnek leljük; miután itt mintegy mászva juthatni tetőre. Még tovább a sárvári út felé pedig a hegyoldal anynyira lankás, hogy Gejza felutját biztosan ide határozhatjuk²⁾.

Mi a hegytetőt illeti az elégséges tért nyújt ütközetre. S hogy ez — krónikáink szerint — itt folyt, azt e fennlapály emlékjeleivel szinte nyolcz száz év múlva is tanúsítja. Asások alkalmával a grófi kertben embercsontok tűnedeznek fel. S van különösen egy

szervező 1854-ik évi ministeri Rendeletben pedig Beszterce kerület lekenczei járásának falvai imigy soroltatnak elő: — Kalesdorf (Árokalja). Kirieleis (Kerlés). Lechnitz, Máté sat. Verordnung der Minister des Innern, der Justiz und der Finanzen vom 4-ten Juni 1854, betreffend die politische und die gerichtliche Organisation des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1854 528. l.

¹⁾ „Rex — autem Salamon accrimae animositatis audacia fremebundus, per gravissimum ascensum cum agmine suo, quasi reptando, ad paganos ascendit.“ Thuróczi e. h. 146. l.; Chronicon Budense 128. l.

²⁾ „Dux autem Geysa, sicut erat semper providus, per leviozem ascensum ascendens, sagittis irruit super Cunos.“ Thuróczi és Chronicon Budense e. h.

része a kertnek — egy feldomborulás a sárvári út felől — hol ha ásnak, mindenütt embercsontot találnak.

Gróf Bethlen Lajos ismervén kerlési udvara s kertje területe historiai nevezetességét és büszke levén — nem ok nélkül — birtokával: egy gyűjteményt állított volt össze itt talált oly emlékekből, melyeket mind úgy lehetett tekinteni mint az itt történt ütközet megannyi maradványait: különböző fegyver darabokat, lópatkókat, zabolákat sat.; de az 1848-ik évi forradalom mindezekről megfosztotta. Láthatók azonban birtokában még most is néhány érdekes nevezetességek: egy sisak, egy pikkelyes pánczél a test felső s alsó része fedezésére készített, és egy vért-ing, melyek századok során át a hegy most kerti homokjában maradván fenn, jelenben egyik szobája falát diszesítik.

A mondottak után ¹⁾, úgy hiszem, nem lehet többé okszerű kétség az iránt, hogy az 1070-ik évben, magyarok és kúnok közt történt ütközet helye azon földterület, melyet most Kerlés falu fekhelye s különösen Bethlen Lajos gróf udvartelke s kertje magába foglal.

Székely István pusztá állítása pedig, mely szerint a kúnok amaz évben Máramaros felől törték be Magyarországra s az ottani hegyeknél szenvedtek vereséget, annál alaptalanabb, mert ellenkezője a fennebbiekben ki van mutatva.

Egy körülmény igényel még itt említést.

Bonfini, habár nem elég határozottan, okát adja, miért neveztetett az 1070-ik évi csatahely Cserhalomnak. Mert — úgy mond — erdős hely volt. S hogy ott egykor valóban erdei cserfák tenyésztek mindenki meggyőződhetik, ki e tájra tekintve látja, miképp Kerlésen feljül és alól most is cserfák zöldelnek; s tudja azt is, hogy Kerlés határán maga is bir csererdőt.

De honnan e hegynek Kyrieleis nevezete, arról a Thuróczi féle krónika írója nem szól. Később korbelt írók tehát magok törekedtek s kívánták megfejtetni. Némelyik állította: Kerlés fekhelyén már az XI-ik században szerzetes kolostor létezett: de a kúnok hazánkba gyakran beütvén elpusztították, s csak a templom maradt fenn, melyben isteni tiszteletre egy egy pap eljárván s délelti imájában Kyrie Eleison énekelvén innen lett az oláh Tyirális és magyar Kerlés nevezet ²⁾.

Mások úgy vélekedtek: sok idővel szent László király elhunytá után, ki a cserhalmi ütközetben mint herceg vett részt, templariusok települtek Cserhalomra. Ott erősséggel ellátott kolostort építettek mely Kyrie Eleison nevet kapván, az később Kerlés-sé változott által ³⁾.

Ezen állítások és vélemények azonban a kritikát nem állják ki. Hol vannak a történelmi adatok, melyekkel valamely kolostornak léte Kerlésen szent László királyunk halálának előtte vagy utána bízonyítható lenne? De ha bévolna is bizonyítva, onnan a Kyrieleis nevezet keletkeztéről előadott magyarázat helyessége még nem következik, s okszerűen nem is következtethetik; mert a Kyrie Eleison ima s ének, a IX-ik század óta hallható volt az anyaszentház minden templomaiban a nélkül hogy azért, hazánkban különösen, valamelyik Kyrieleis nevezetet nyert volna.

Ha tehát Cserhalom Kyrieleis neve csakugyan a Kyrie Eleisonból lett, úgy itt arra valamely különös feltűnő esetnek kellett alkalmat szolgáltatnia. S minő eset lehetett

¹⁾ Van két pont a kendtelki határon Kerléssel áttalellenben a Sajó jobb partján, melyekről azt tartják, hogy az 1070-ben elhallott kúnok temetvék oda. Egyik pont Kendtelkén alól, másik távol attól a hegy aljában találhatik. Kún sírhalmok-e valósággal, csak ásások által lehetne kideríteni.

²⁾ Hodor Károly, Doboka vármegye. 770, 771. l.

³⁾ „Long-temps après Ladislas, les chevaliers du Temple s'établirent sur la colline des Chênes. Ils y élevèrent un couvent fortifié, qui reçut le nom de Kyrie Eleison, lequel fut changé dans la suite en celui de Kerlés.“ A. de Gerando, La Transylvanie et ses Habitans. Paris 1845 3. köt. 320. l. — Kövály, Erdélyföldre ritkaságai. 244. l.

az? Olyan hihetően, mely valamint Európa más keresztény népeinél hajdan valósággal előfordult: úgy XI-ik századbeli keresztény őseinknél is hasonló körülményeknek közepette feltehető.

Tekintsük a brandenburgi 992-ik évi hadeseményt, melyet az akkor élt merseburgi püspök Ditmar emlékezetben hagyott.

Brandenburgot a Havel mellett szlávok építették, kik oda a népek közép kori vándorlása alkalmával települtek, helyet foglalva az Elba s Odera közt. A német fajbeli népekkel itt hosszszas időn át harcban éltek s általok végre legyőzettek; de függetlenségüket azután is néha visszaszanyerték. A német császárok részint védelmül ellenük midőn függetlenek voltak, részint fékezésökre mikor meghodítottak, határőr grófságokat állítottak fel; s szelidítésökre a keresztényvallást törekedtek közéjük behozni, mivére püspökségeket alapítottak valamint máshol, úgy Brandenburgban is, már a X-ik század közepe táján. Mind ezzel azonban czéljokat nem érték el. Dietrich éjszaki saxoniai határőr gróf vissza élvén hatalmával, a szlávok 983-ban fellázadtak. Brandenburgban a császári tisztviselők egy részét legyilkolták, a másikat elűzték. A püspök szaladással menekülvén, lakát a templommal együtt lerombolták s magukat függetlenekké tették. Ez esemény után Kizo, saxoniai kitünő vitéz férfi érzé magát sértve az említett határőr gróf által, s elpártolt a szlávokhoz; ezek pedig oly nagy bizodalmat helyeztek benne, hogy a brandenburgi parancsnokságot reája bízták. Innen sok kedvetlenség háromlott Saxoniára, s a németek mindent elkövettek kiengesztelésére. Törekvésök szerencsés lett; Kizo a császár uralma alá tért Brandenburggal együtt. Tettén határtalanul felbőszültek a megcsalott szlávok, közöttök név szerint a harcziás lütizok, minden hadi erejüket összpontosítva körül vették őt Brandenburgban. Az ifju III. Otto német király (később császár) részéről segítség küldetett számára; de ámbár azt Eckhárd meissenai határőr gróf, a német föld akkori disze, s korának egyik legnagyobb bajnoka vezérellette: hadjárata még sem sikerült egészen; mert a szlávok megrohanván és áttörvén sergét, ennek csak egy része juthatott Brandenburgba, s a másik kénytelenítettett veszteséggel visszatérni. Otto király most ujonan gyűjtött sereggel személyesen sietett az ostromolt brandenburgi őrség segítségére, s érkezése megtette a kívánt hatást. Szláv ellenei elhagyták táborhelyöket s nyílt utat engedtek neki a Brandenburgba vonulásra. S mit művelt most annak őrsége? Ez, mely eddig magát, mint szorosan ostromolt felet szüntelen veszélytől fenyegetve, mostan pedig attól mentve látta: örömeben Kyrie Eleison-t énekelve adott hálát Istennek szabadulásért. És mi történt e körben a segítségre jövő s közelgő hadseregben? Itt is meg harsant a Kyrie Eleison; s a szabadítók és ostrom alól felszabadultak Kyrie Eleison-t énekelve egyesültek egymással¹⁾.

Ez történt a Havel mellett 992-ben.

S ilyesmi hihetőleg a Sajó mellékén is 1070-ben.

Hihető, hogy azon had, mely a csata napja reggelét alatt a Sajó völgyben vallásos szertartással üdvözölte, annak már diadalkoszoruzta oráját vagy estvéjét is hasonló szertartással ünnepelte. S nem kevésbé hihető, hogy ez ünnepély közben tábori papok ajkáról Kyrie Eleison hangzott, mit a győzedelmesek és megszabadultak öröm- és hála érzelmítől áthatottan egyesülve után énekeltek.

¹⁾ „Interea Rex (Otto III.) in Magathaburg fuit, et cum hoc comperiret, quos ibi tunc habebat, celesiter eo (ad Brandaburg) misit, Ekkihardum marchionem et tres avunculos meos cum Tritharico comite Palatino et patruo meo. Et hi omnes eo cum suis venientes interrupti sunt ab hostibus, se acriter irrumpentibus et una pars ex nostris in urbem (Brandaburg) venit, alia quae remansit, caesis militibus nonnullis rediit. Tunc Rex collectis undique secus sociis illo properat, et hostes nostri magnam vim defensoribus urbis inferentes, cum ultimam legionem vidissent, cito amotis fugerunt castris, Nostri autem in ereptione interius gaudentes Kyrie eleison canunt et advenientes unanimiter respondent.“ Ditmari Episcopi Merseburgensis Chronicon. Edit. Joan. Aug. Wagner. Norimbergae 1807. 78. l.

Aztán, Bonfini szerint a cserhalmi győzedelemnek mint nyilvános közörömnök évnapján hajdan Istendicsérő hymnusok énekeltettek és imádkozások tartattak ¹⁾. S lehet, hogy a környék közelebbi buzgó lakosai papjaikkal az ily napot mint legillőbb helyen, itt az ütközet terén ünneplették; s mivel ilyenkor a Kyrie Eleison ismét hallatott, az név gyanánt előbb a hegyre, majd a rajta keletkezett falura is — a különböző népfajok különböző idomitásaik szerint — átszállott, feledékenységre nem hozhatva csakugyan az ős természetyszerű Cserhalom nevezetét; minél fogva történet-íróink műveikben tetszésök szerint használhatták egyiket vagy másikat. S innen magyarázhatni meg azt is, miért fordul e hegy Thuróczinál Kyrieleis, Bonfininél Cserhalom nevezettel elé.

Azonban akár miképp és mikor kapta hazánk im ez emlékezetes pontja Kyrieleis nevét: az 1070-ik esztendőben Kyrieleis hegyen avagy Cserhalmon történt ütközet helye elvitázhatlanul a mai Kerlés fekhelye lévén, önként következhetik: hogy az ott és körülötte lefolyt esemény Erdély egyetemes historiájában nem csak helyet foglalhat; hanem abból ki sem maradhat: S anynyival kevésbbé mert kimaradtával hazai történelmünk egyik legszebb lapjától lenne megfosztva.

IV.

Szent László király és reája vonatkozó emlék-jelek és maradványok a Sajó vidékén.

Nincs a magyar királyok sorában egyis, kinek tettei jeleit és nyomait Erdélyben anynyi helyen emlegetnék és mutogatnák mint szent Lászlóéit. Jártáról ott is beszélnek, hol alig ha megfordult valaha, s oly cselekvényeket is tulajdonitanak neki, melyek nemzeti történelmünket nem gazdagítják ugyan; de igen népmondáink sorát.

És a sajóvidék, hol ő nem csak bizonyosan járt, hanem kitünőleg szerepelt is, maradt volna érdekeltség nélkül iránta? Itt uralgott volna néma hallgatagság róla? Sőt inkább e vidékiek tekintve személyesen nem csupán az 1070-ik évi herceget, hanem az 1077-től 1095-ig uralkodott királyt is, és ismerve élete fő erényeit, ezeket mindig emlékezet s tiszteletben tartották.

Rettenthetetlen bátor vitézség és keresztény vallásos kegyesség jellemzették őt főképpen, s mind kettő oly fokozatban, miszerint tettei vizsgálójának néha kételkednie kell: mint vitézt bámulja-e inkább vagy mint keresztényt.

Nem szükség itt ez állítás bémegbizonyításául ama tettek elősorolása. Elég említenem: miképp Európa fejedelmek s a római anyaszentegyház fejei saját cselekvényeikkel fényes tanúságot tettek róla. Európában László idejében kezdődött a megmérhetetlen következményű korszak, mely magának a szent város és szent sir saracenok kezei közül kiragadását tűzte vala ki czélul; s az oda készülő fejedelmek — angol és francia különösen — Magyarországnak Európaszerte ismeretes hősi vitéz királyát szőlítették fel 1094-ben fővezérökre. László vállalkozott is örömmel a vezérségre: de hirtelen halála sirba vitte ²⁾. Nem kevésbbé méltányolta III. Coelestin pápa mint kereszténynek rendkívüli erényeit, s azok tekintetéből 1192-ben szentek sorába iktatta. Miknél fogva ő a XII-ik század végén úgy volt a történetek könyvébe bégjegyezve mint hős és mint szent.

Tiszteletére a szentnek egykori birodalmában évenként két nap rendeltetett: junius 17-ike, emlékezetéül sirjából kivételésének, noha ez 1192-ben februárius 4-ikén történt; másik julius 29-ike, mely nap azután ereklyéi oltár alá helyezettek ismét nyugalomra ³⁾.

¹⁾ Bonfini, *Historia Pannonica* 145. l.

²⁾ Thuróczi 59. fej. 134. l.

³⁾ *Calendarium anni MCCCCLXXXIV. in usum Ecclesiae Strigoniensis. Item. Calendarium anni M. D. I. in usum Ecclesiae Strigoniensis. Pray-nál Syntagma Historicum de sigil-*

S mivel ezek Nagy-Váradon az általa boldogságos szűz Máriának tiszteletére állított egyházban őriztettek, őnmaga is ott tiszteltetett főképpen.

Tekintetve az említett két ünnepi napot úgy tetszik mintha azoknál fogva hős volta feledékenységre juttatva, ő hajdoni népei emlékezetében inkább csak mint szent élt volna. De ezt hinni tévedés lenne. Azok kik őt mélyebben ismerték, mind két minősége szerint kegyelettel viseltettek iránta, s annak egyiránt tanujeleit is adták. A XIV. XV. és XVI-ik századokban királyaink kivált arany pénzeiknek egyik lapjára szent László király képét nyomatták. S azokon koronás fejét szentek szokott jelvénye — fénykör — sugározza körül ugyan; de egyszersmind jobb kezébe vitézek és hősök kezébeli fegyvere — dárda vagy csatabárd adva ¹⁾.

Nagy-Váradon volt Janus Pannonius, XV-ik században pécsi püspök és egyik legesinosabb költő. Télszak levén magas hó fedte e földet, s távoznia kellett mégis a Duna felé, egyik versezetében búcsút mondott a várad meleg forrásoknak, a régi classicus írók jeles műveikkel megrakott ottani könyvtárnak, az ugyanott eltemetve nyugvó királyoknak; de szent Lászlót kérte: tegye szerencsés utját. S hogyan képzelte, mikint rajzolta költésünk szentjét? mint hős vitézt lovan ülve, ragyogó fegyverzettel s jobbában csatabárdot tartva ²⁾.

Imigy fogták fel László király fő jellemvonásait a Sajó vidékén is; és tiszteletére a hős királynak lovag-várat neveztek el nevééről, s a szentnek kápolnát építettek.

A Kerléstől Kendtelke mellett fel Árokaljáig nyuló Sajó balparti hegy láncczal áttalellenben e folyó jobb partján egy más hegysor vonul fel Magyaros nevű falu felső végéig. Itt keskeny nyílás által, melyen patak foly ki, az is megszakittatik, s éppen e megszakadásnál olyan fennsíkcsúcsal végződik, mely legmagasabb pont e tájon. Innen Erdély egyik határszélétől másikig, a borgói hegyektől azokig láthatni el, melyek Gyaltól nyugatra emelkednek.

E hegycsúcs — Magyaros mellett — állott hajdon a vár, mely szent László király várának neveztetett s neveztetik jelenben is.

Sánczárka, mely körül vette, most is jól látszik. Belseje erdei fákkal bénöve. Az alapjánál szolgáló hegy oldalai három felől meredek. Negyedik felől hosszu s oly keskeny hegyélen juthatni hozzája, melyet néhol egy szekér utvonallal egészen befoglal.

A vár fekhelye jelenben — mint mondják gróf Teleki birtok.

A hegynek, melyen a vár volt, neve a környékbeliek közt Szent László hegye. A magyarosiak kiknek határokbán fekszik, falujok felé eső oldala felső részét „Hegyerisnek” mondják; az alsót Vár-gödrének. Kétségen hívül a fenn volt várról és az itt alant levő nagy gödorről. Ellenben az egész hátulsó hegyoldalt Magyaros lakosai is szent László hegye oldalának nevezik. Ennek felső részét erdő, az alsót szántó

lis Regum et Reginarum Hungariae pluribusque aliis. Budae 1806 142. 143 és 155. 156. l.

¹⁾ Catalogus nummorum Hungariae ac Transilvaniae, Instituti nationalis Széchényiani Pestini 1807. Tom. I. Cum Tabb. aeneis 79. 61—151. l.

²⁾ „Ergo vos calidi, valete fontes.

— — — — —
Ac tu, bibliotheca, jam valet,
Tot claris veterum referta libris,

— — — — —
Aurati pariter valet reges.

— — — — —
At tu, qui rutilis Eques sub armis
Dextra belligeram levas securim.

— — — — —
Nostrum rite favens iter secunda.”

Jani Pannonii Poëmata. Trajecti ad Rhenum, 1784 I. köt. 644. 645. l.

földek és kaszálható helyek foglalják el. Az erdő alsó szélében a vár irányában gazdag forrásu kút találhatók. Hűs vize ivásra oly kitünően jó, hogy az egész magyarosi határon nincs hozzája hasonló. Ez szent László kútja nevezet alatt ismeretes közönségesen ¹⁾.

Innen éjszak felé mintegy 70 lépésnyi távolságban szántó föld domborodása látszik. Buzgó hivek régen ott gyülekeztek össze szent László kápolnájában, és körülötte tisztelni, kinék az szentelve volt. A magyarosiak most is emlegetik, mint jártak ide búcsura a vidékiek papjaikkal és zászlókkal, s elbeszélésök annál inkább érdemel hitelt, mivel olyat foglal magában, mit atyáiktól mint szemtanuktól hallhattak; mert a búcsujárások ide csak a múlt század utolsó felében szüntek meg.

A szentek nagy és ünnepeik még nagyobb száma több tekintetben káros határu volt. Dologtól elszokást, tünnyalkodást és erkölcsromlást eredményezett a népnél. Az uralkodás rendeletek által ügyekezett javítást eszközölni, de sikeresen; Mária Theresia kérése következtétől XIV-ik Benedek és XIV-ik Kelemen pápák 1755 és 1771-ben számos szent ünnepét eltörölték ²⁾.

Azokközé tartoztak a szent László király tiszteletére rendelve volt ünnepi napok is.

Ezek folytán kápolnája itt feleslegessé vált, felhagyatott, romlásnak indult; s most keskeny alapfalának maradványa is alig látható néhol barázdák közt ³⁾.

A kápolnában, míg fennállott, egyik oldalán deszkalapra szent László képe függött: azon jelenetet mutatva, midőn ő a kúnt megöli, s a magyar leányt megszabadítja. Hol van most e kép, bizonytalan ⁴⁾.

Ismertetve lévén, mennyire szükséges, a Sajó völgyet két felől szegélyező hegyláncolatok is; hátra van még, magáról e völgyről pár szót tennem.

A Dézs és Beszterce közti nagy országút itt vonul által; s az út, kit kedv avagy kénytelenség ide hoz, Kerlésnek — a hajdani Cserhalomnak, közelében és Magyaroson át éppen szent László hegye aljában halad el.

Emlékezetes pont mind a kettő — egymástól egy órányi távolságra. — Egyik a két magyar haza fiai dicső vitézségének, másik saját honunk azon fiai kegyeletének rendületlen tanuja, kik csúcsán és oldalán egyik legnagyobb királyunknak vár- és imaház emlékeket szenteltek. S a hazafi, ki érti s érzi mily tündöklő jellem, mi magasztos erény nemzetben vitézség és a nagy s szép tetteket tisztelni kész kegyelet: — itt jártában meg fog emlékezni Cserhalomról és szent László király hegyéről; az ott kivívott diadalról, s itt állott vár- és kápolnáról.

Nagyajtai **Kovács István.**

¹⁾ A magyarosi ember mintegy büszke azon kúttal; s midőn vizét dicsérik, nem mulasztja el még nagyobb dicséretére maga is elmondani, hogy gróf Bethlen János is, kiről Árokajja leírásánál fonnebb szó volt, naponként ebből vitétte saját számára Árokajja az ivó vizet.

²⁾ Katona, *Historia Critica Regum Hungariae Budae* 1809. 39. köt. 518 és 796. l.

³⁾ E kápolnának és szent László várának fekhelyeit én — az ezeket író — 1860-ik évi augusztus 5-ikén vizsgáltam meg; bejárva azon alkalommal többet magammal szent László hegye mind két oldalát, s végig menve a várhoz vezető hegyélen, egy magyarosi ember kalauzálása mellett, kit nekem mint e végre legalkalmasabbat ajánlottak. A szántó föld hol a kápolna volt, 1848 előtt Kandó nemes család birtokához tartozott. Most egy felszabadult jobbágy birtokában van. — Kalauzom — egykor a Magyaroson is birt de Harinában lakott Boeskor nemes özvegynek bírāja beszélt: földes asszonya Harinából e század első évtizedeiben, midőn eljött ide szent László hajdani ünnepein, kit ő is elkísért a hegy aljára. Itt asszonya kiszállott kocsiájából, gyalog ment fel a Kápolna helyre egyedül, s ott térdre omolva végezte imáit. Csak miután nagyon előregedett, ez előtt mintegy 30 évvel, szünt meg e búcsujárása.

⁴⁾ Magyaroson nem lévén magyar templom a kápolna felhagyatása után a kép az odavaló oláh templomban tartatott. Onnan, mint állítatik, a kerlési oláh templomba vitetett által. Ebben van is szent Lászlónak egy deszkára festett képe, következő felirattal: S. Ladislai Ungarum Regis et Thaumaturgi 1070. Alább Chyrieleison. Minden esetre újabb korbelt betüvonásokkal. Megnéztem e képet is idei augusztus 19-ikén Kerlésen az ottani templomban; de a szent László hegyi kápolnabelivel nem találtam egyezőnek.